

Izvirni znanstveni članek Original scientific paper (1.01)
Besedilo prejeto Received: 30. 3. 2025; Sprejeto Accepted: 14. 7. 2025
UDK UDC: 274Rajhman J.
DOI: 10.34291/Edinost/80/01/Vinkler
© 2025 Vinkler CC BY 4.0

Jonatan Vinkler

Protestantika Jožeta Rajhmana: med horizonti ekumenizma, mednarodne historiografije ter »zoženega prostora« v komunistični Jugoslaviji

The Protestant Studies of Jože Rajhman: Exploring the “Constrained Space” of Communist Yugoslavia, International Historiography, and Ecumenism

Izleček: Članek obravnava historiografijo Jožeta Rajhmana o reformaciji, in sicer z metodo zgodovine idej in tekstne genealogije. Ugotavlja: Rajhmanovo zgodovinopisje je nezamudniško umeščeno v evropske religijske in historiografske tokove ter premene druge polovice 20. stoletja (ekumenizem, metodološki razvoj zgodovinopisja ter uveljavljanje inter- in multidisciplinarne obravnave, težno zgodovinopisje pod komunističnim totalitarizmom ter historiografska zgodovina). Rajhman se skozi znanstvena dela o slovenskem protestantizmu kaže kot sodoben interdisciplinarni (teologija, filologija, cerkvena in literarna zgodovina) zgodovinar. Po mentaliteti je soroden raziskovalcem, ki so po drugi svetovni vojni s svojimi temeljnimi deli utirali dotlej neuhojena intelektualna pota v nemškem katoliškem historiografskem prostoru, ter njihovemu razmišljanju o Lutru in reformaciji (Lortz, Iserloh, Manns). Rajhmanova dela zato tvorijo temeljni repertorij za moderno historiografijo o Primožu Trubarju in protestantizmu 16. stoletja na Slovenskem.

Ključne besede: protestantizem, historiografija, interdisciplinarnost

Abstract: *The article uses textual genealogy and the history of ideas to analyse Jože Rajhman's historiography of the Reformation. It demonstrates how Rajhman's historiographical approach is deeply ingrained in the historiographical and religious currents and changes that occurred in Europe in the second half of the 20th century, such as ecumenism, the development of inter- and multidisciplinary approaches, historiographical history, thesis-driven historiography under communist totalitarianism, and methodological advances in historiography. As a contemporary, multidisciplinary historian who integrates theology, philology, ecclesiastical history, and literary history, Rajhman stands out in his academic works on Slovenian Protestantism. His thoughts on Luther and the Reformation are in line with those of post-World War II scholars who created new lines of inquiry in German Catholic historiographical circles (e.g., Lortz, Iserloh, Manns). Thus, Rajhman's writings serve as a*

foundational corpus for contemporary historiography on Primož Trubar and Slovenian Protestantism in the 16th century.

Keywords: *interdisciplinarity, historiography, Protestantism*

Lani je minilo sto let od rojstva Jožeta Rajhmana: teologa, slovenista, filologa, cerkvenega, literarnega in kulturnega zgodovinarja ter leksikografa. V historiografijo protestantizma na Slovenskem se je trajno vpisal z leksikografskimi deli v *Enciklopediji Slovenije* pa tudi z razpravami in knjigami, ki tvorijo temeljno vednost polja (npr. študija o prvi slovenski knjigi, 1977) in so recepcijsko še vedno žive. Slednje je mogoče z gotovostjo zapisati še za obe ediciji protestantske korespondence 16. stoletja (1986, 1997) ter za monografijo o Trubarjevi *Eni dolgi predgovori* (1986).

Rajhmanova dela so do leta 1991 nastajala v nedemokratični korporativistični državi. V njej in drugih podobnih komunističnih tvorbah »vzhodno od Zahoda« si je edina dopuščena stranka tako ali drugače – neredko celo brezkompromisno nasilno¹ – podvrgavala vse družbene podsisteme (Šturm 1998, 78–79)² in si tako podredila – ali vsaj vztrajno skušala podrediti – tudi zgodovinopisje ter slednjemu kolikor mogoče vsiliti tezni pogled na zgodovino kot realizacijo razrednega boja – tudi zastran slovenske duhovne in kulturne resničnosti 16. stoletja. Po drugi strani pa so se v času

1 Prim. Nagodetov proces (1947) npr. z viri o največjem montiranem procesu v komunistični Čehoslovaški, s katerim so želeli stalinistično-komunistični »sodrug s človeškim obrazom« po letu 1948 zastrašiti najširše množice in pokazati, da je vsak odpor proti totalitarni oblasti na koncu obsojen na smrt: s procesom proti JU^{Dr.} Miladi Horákovi (1950). O slednjem se je ohranilo več kot šest ur izvirnega filmskega arhivskega materiala, posnetega v sodni dvorani, ki je v sodelovanju med Česko televizijo in Narodnim filmskim arhivom, brez retuš in da se ne pozabi, dostopen tukaj: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/10153697395-proces-h/> (10. 7. 2025).

2 Primerjalno nosi izrazito pričevanjsko vrednost primarni vir *Beseda se studenty* (Černý 1994, 213–220). V njem je barokist Václav Černý (1905–1987) v praški pomladi 1968 z neprizanesljivo odkritostjo opisal metode komunističnega uistomerjanja in »čiščenja« Karlove univerze v Pragi. To so bili pritisk, osebnostna diskreditacija »neprimernih«, ukinitve katedre in nazadnje odpust, kot ga je v obdobju t. i. prve normalizacije na Čehoslovaškem konec štiridesetih in v začetku petdesetih let 20. stoletja mednarodno renomirani učenjak doživel na lastni koži. Preganjanju meščanskih kolegov so se iz ideološko-političnih, občasno pa iz povsem profanih kariernih razlogov pridružili tudi tako ugledni učenjaki, kot je bil npr. lingvist Bohuslav Havránek. Ta »drobnogledi, mali Stalinček«, kot ga je poimenoval Černý, se je celo hvalil, da je »počistil« Filozofsko fakulteto, in sicer tako, da je štirideset kolegov pognal na cesto in bi isto menda ponovil, če bi bila priložnost (Černý 1994, 215). Komunizem je takoj po drugi svetovni tudi v Sloveniji pokazal svoj tovrstni »človeški obraz«. Kajti oblasti so leta 1945 odpustile ali predčasno upokojile dvajset profesorjev Univerze v Ljubljani, med njimi Evgenija Vasiljeviča Spektorskega, knjige posameznih akademskih učenjakov je Ministrstvo za prosveto vključilo na lastni seznam prepovedanih knjig (Šturm 1998, 84), o nekoliko mlajši aferi Slodnjak (1959) pa še vedno ni bila izrečena poslednja beseda.

Rajhmanovega raziskovanja in pisanja protestantike v evropskem prostoru zgodile tektonske spremembe tako na cerkveno-družbenem kot na znanstvenem področju: dialog med katoliki in luterani, drugi vatikanski koncil, ekumenizem, metodološki preboji in prelomne objave v historiografiji.

Razumno je misliti, da določitev Rajhmanovega mesta v slovenski historiografiji o protestantizmu ni mogoča brez opredelitve njegovih del glede na takrat aktualne istovrstne historiografske pobude, metode in narative v mednarodnem, npr. nemškem prostoru na eni ter ne brez soočenja s historiografijo dobe, kot je nastajala v tedanjih slovenskih mentalnih gabaritih, na drugi strani, torej ni možna brez umestitve med globalno in lokalno. Kaj takega pa, kot je meniti, ni uresničljivo brez historiografskega pristopa zgodovine idej ter filoloških orodij tekstne genealogije ter komparacije.

Rajhmanova temeljna znanstvena dela s področja protestantizma, zlasti monografije in ediciji, so recepcijsko še vedno živa, kar se manifestira kot navajanje v znanstvenih člankih in monografijah. Zato ni neutemeljena teza, da je Rajhmanova protestantika znanstveno še vedno aktualna – kot kontrastivna afirmativna potrditev sodobnih raziskav ali kot miselna odskočna deska zanje. Tako je že desetletja upoštevanja vreden odklonilni komentar k diskurzu o znanstveni kakovosti, ki da se prezentira pretežno le z merjenjem odmevnosti v prvih letih po objavi ali npr. izključno s Hirschevim indeksom. Po drugi strani pa je Rajhmanov protestantistični znanstveni opus hkrati tudi izkaz, da raziskovalčevi narativi svoje recepcijske privlačnosti bržda ne morejo vknjižiti na račun konvergence z dirigiranim režimskim zgodovinopisjem izpred leta 1991, ki je danes – vsaj v svojih ideološko najbolj radikalno kontaminiranih besedilih – ponavadi zanimivo le še za historiografa sodobne zgodovine in historiografije. Torej bi veljalo še vedno izkazljivo znanstveno uporabnost Rajhmanovih znanstvenih del bržda iskati predvsem v njihovi evropski dimenziji, modernosti, potemtakem v ujemanosti z mentalnimi tokovi in historiografskimi tekstnimi premenami ter praksami predvsem severno od dežele med Alpami in Jadranom. Primerjanje med slovenskim in istovrstnim češkim ter nemškim historiografskim prostorom se zdi utemeljeno, kajti gre za isto makroregijo. Ta je v 16. stoletju zavoljo skupnega Reicha do znatne mere delila zgodovinsko dogajanje ali pa so posamezni regionalni dogodki vzajemno vplivali na makro- in mikroregionalno zgodovino.

Dinamika nemške historiografije o Lutru v drugi polovici 20. stoletja: Lortz, Iserloh, Manns in Hacker

Razdeljeno krščanstvo je protislovje. Toda prav to je stanje krščanstva od reformacije naprej. Kajti če pustimo ob strani vzhodno shizmo, obstaja zadnja štiri stoletja temeljni razkol prav v krščanstvu, ki je bilo nekoč enotno. V tem obdobju je živelo veliko večje število kristjanov – in zares veliko več nekatoliških kristjanov – kot jih je živelo vseh petnajst stoletij krščanske civilizacije dotlej.

Iz tega dejstva izhaja utemeljeno vprašanje, ki ga kristjan mora zastaviti zgodovinarju reformacije: Kakšen je bil pomen in zgodovinski namen reformacije?

Da bi odgovorili nanj, je treba poznati ne le potek, temveč tudi *vzroke za reformacijo* [poudarjeno v izvirniku]. Brez tovrstnega vedenja je namreč reformacijski tok nerazumljiv. Raziskava vzrokov za reformacijo je torej temeljnega pomena za raziskovanje reformacije same. (Lortz 1968, 3)

S temi uvodnimi miselnimi akordi v svoje vplivno delo, ki recepcijsko zagotovo sega onstran historiografovega življenja, kajti (p)ostalo je temeljno delo stroke, zaznamuje teolog in cerkveni zgodovinar Joseph Lortz (1887–1975) – ter za njim s svojimi knjigami njegova študenta in intelektualna »sinova« Erwin Iserloh in Peter Manns ter filolog Paul Hacker – prelom v historiografski ubeseditvi reformacije na Nemškem: predvsem s preugledanjem zgodovinske podobe Martina Lutra v njej.

Z Lortzevo knjigo *Die Reformation in Deutschland* (1–2, 1949) je namreč zgodovinopisje reformacije, ki je bilo duhovno in mentalno ozemljeno znotraj Katoliške cerkve, naredilo prvi veliki zgodovinski premik. Primarni zgodovinski vir, na katerem je začelo graditi svoje narative, namreč prvič po 16. stoletju niso bili več eksplozivni pamfletistični *Commentaria Ioannis Cochlaei de actis et scriptis Martini Lutheri Saxonis* (1549), temveč kompleksna kritična analiza in hermenevtika vzrokov za nastanek reformacije ter njenih idej. Katoliško zgodovinopisje je tako od Cochlejeve zbirke (pol)izmišljenih zgodbic in invektiv – med njimi je bilo tudi neženinirano natolcevanje o samomoru, torej o ultimativnem smrtnem grehu,

ki je bilo od 16. stoletja bolj ali manj obligatno prikladano v zapise o izteku tosvetnega življenja kontroverznega wittenberškega škofa pridigarja (Oberman 1992, 3–5; Lukens 1990, 545–552) – ki so stoletja podžigale brezmiselno mržnjo do Lutra, preko ponavljajočih se očitkov nemoralnosti in nevednosti (Heinrich Suso Denifle, *Luther und Lutherthum*, 1904; 1909) ter hladnega, deloma celo enostranskega branja pri Hartmannu Grisarju (*Luther*, 1911), stopilo na dotlej metodološko neuhojena pota sodobnega pristopa, ki je srž *zgodovine idej* v drugi polovici 20. stoletja. Tako je Lortzev prefinjeni knjižni portret Lutra, prost vse strastne polemične apelativnosti – ta se je pred njegovo knjigo ne tako redko kazala vsaj kot aprioristična zajedljivost, če že ne ravno kot zaničljivost – začel recepcijsko ustvarjati novo mentalno atmosfero. In v njej je bilo zastran Lutra med katoliškimi in luteranskimi kristjani prvič možno razumevanje in, v številnih vprašanjih, tudi sporazumljenje (Wicks 1970, 1).

Nadaljnji tektonski mentalni premik v razumevanju reformacijskega gibanja in možnosti njegove intelektualno odprte, v zgodovino historiografije in polemik okoli reformacije neuklenjene interpretacije je prineslo delo Lortzevega študenta na univerzi v Münstru, Erwina Iserloha (1915–1996).

Ta je po doktoratu med 1954 in 1964 poučeval srednjeveško ter sodobno cerkveno zgodovino v Trierju, na predavanju 8. novembra 1961 pa je izvedel pravcati historiografski ikonoklazem. Kajti prvič je predstavil dotlej s stališča imaginarija in idearija reformacije – vsaj za luteransko stran – radikalno, celo prevratno tezo. Znameniti emblematični dogodek s pribitjem 95 tez na vrata Schlosskirche v Wittenbergu 31. oktobra 1519 se po Iserlohovem razumevanju pravzaprav naj ne bi mogel niti zgoditi (Iserloh 1968, 62), temveč da zgodovinopisni narativ, ki je dotlej dozdevno utemeljeval ali vsaj napeljeval na to in ono, temelji na legendarnem poročilu iz časa po Lutrovi smrti. Argumenti za in proti Iserlohovi tezi so bili srž živahne intelektualne izmenjave v nemškem prostoru, ki ji je sledila objava knjige *Luther zwischen Reform und Reformation: Der Thesenanschlag fand nicht statt* (1966, v ang. prostoru 1968 pod naslovom *The Theses Were not Posted: Luther Between Reform and Reformation*).

Okoli legendarnega dogodka 31. oktobra 1517 sta tako evropsko nekato-liško ozemljeno zgodovinopisje kot »zamišljanje« nemških nacionalnih imaginarijev v stoletjih po wittenberškem reformatorju, zlasti v epohi

»meščanov in revolucij«, stkala pogosto triumfalistični pogled na začetek luteranske reformacije, predvsem pa sta na njem utemeljila pomembno versko in nacionalno identitetno osišče, med drugim pročodrimsko gibanje, ki je krepko odmevalo tudi v prostoru med Alpami in Jadranom, zlasti v nemško-slovenskih nacionalnih delitvah na Štajerskem v prelomnih letih *fin-de-siècla* ter *finis Austriae* (Cvirn 1988, 425.429–430).

Toda: če še tik pred koncem petdesetih let 20. stoletja bralec v mednarodnem kanonskem historiografskem delu o reformaciji bere o pribitju tez kot gotovem dejstvu (Durant 1957, 340–341), je danes Iserlohova dekonstrukcija legendarnega dogodka standardna vednost v najnovšem znanstvenem zgodovinopisju o luteranski reformaciji (Schilling 2017, 133) pa tudi v sodobnih monografijah o Lutru, ki ciljajo na recepcijo predvsem pri občem bralcu ali pri ljubitelju literature faktov (Metaxas 2018, 107–109).

Kajpak: javna polemika okoli domnevnega (ne)pribitja Lutrovih tez 1519 je reflektirala zares le manjši del Iserlohovega znanstvenoraziskovalnega dela. Po vrnitvi na matično univerzo v Münstru leta 1964 in začetku vodenja Katoliškega ekumenskega inštituta je prebojni cerkveni zgodovinar nadaljeval s preučevanjem vseh elementov Lutrove teologije. Tako je na začetku 1968 izšel četrti del knjižne zbirke *Handbuch der Kirchengeschichte* (Freiburg: Herder), v katerem je Iserloh pod uredništvom Huberta Jedina predstavil svoj celoviti historiografski narativ o reformaciji. Že pred tem, leta 1966, je kot vabljeni referent nastopil s temo Lutra in mistike, in sicer na tretjem mednarodnem kongresu za raziskovanje Lutra v kraju Järvenpää na Finskem. Tako je postal prvi katoliški znanstvenik, ki je nagovoril predvsem luteranske zgodovinarje in teologe. Njegova študija je v nemškem izvirniku izšla leto kasneje (1967) v knjigi *The Church, Mysticism, Sanctification and the Natural in Luther's Thought: Lectures Presented to the Third International Congress on Luther Research*, v nekoliko revidirani tekstaciji pa se je angleško govoreči bralec lahko z njo seznanil leta 1970 (Wicks 1970, 35.37–58).

Eden od pomembnih referentov na omenjenem tretjem mednarodnem kongresu za raziskovanje Lutra leta 1966 je bil Peter Manns (1923–1991), tudi nekdanji Lortzev študent. Mannsov prispevek na konferenci je bil izrazito pomemben z metodološkega stališča, kajti argumentiral je, da dekontekstualizirano branje Lutra ter tehtanje *sub specie aeternitatis*, torej

presoja wittenberškega reformatorja *izven časa in prostora*, izven konkretnih zgodovinskih okoliščin in onstran upoštevanja zgodovinsko izpričanega, torej dovolj jasno ugotovljivega komunikacijskega okvira Lutrovega ali pastoralnega dela in/ali polemičnega spoprijema s sočasniki, ni dovolj celovit hermenevitični pristop za razumevanje reformatorjevih stališč, dejanj in spisov. Manns se je tako zavzel za »zgodovinskega Lutra« brez projiciranja modernizirajočih eksistencialističnih pogledov nanj (Wicks 1970, 119), toda s poudarkom na preučevanju konteksta tako dogodkov kot nastanka in recepcije Lutrovih tekstov. Lortzev dolgoletni sodelavec se je zavedal Lutrovega izrazito izvirnega načina mišljenja, toda poudaril je, da je Luter tega vedno zapregel v konkretno situacijo, ga pognal v kompozicijo besedil v kontekstu, »in situ«, v prvi vrsti ne za ustvaritev doslednega teološkega sistema, temveč najprej za razrešitev lastne miselne, mentalne ali osebne eksistencialne zagate, ki mu jo je tisti trenutek postavilo življenje predenj kot duhovniku, pridigarju, univerzitetnemu profesorju ali priostrenemu polemiku. Tako razmišljanje je vodilo po eni strani do objave knjige *Lutherforschung heute: Krise und Aufbruch* (1967), v kateri je Manns ugotavljal, da pristop Otta Hermanna Pescha, ki je želel Lutrovo teologijo pomeriti predvsem ob teološki misli Tomaža Akvinskega, ni zadovoljiv, ker ni dovolj celovit; tak pogled da pušča ob strani zgodovinske dejavnike (nastanka) vsega – dejanj materialnega in/ali mentalnega značaja, tekstov. Po drugi strani pa je Mannsova prefinjena hermenevtika konteksta pripeljala še do nečesa. Ko je npr. bral Lutrove interpretacije Pisma Galačanom iz obdobja 1531–1535, je ugotovil, da je Lutrova teologija sama po sebi otrok polemike in je kot taka jasna, ko reformator upoveduje razmerje med vero, upanjem in dobrimi deli, pri čemer kajpak zavrne kakršnokoli rešujočo moč človekovih storitev onstran Božje milosti. Toda ko mora Luter pojasniti, kaj je z Božjim otrokom človekom, ko nanj (po)sije Božja milost in torej ljubi Vsevišnji nanj že učinkuje, je besedilno nejasen, in tako številni teološki nastavki, o katerih je Manns ugotovil, da so povsem katoliški – in torej še zdaleč ne shizmatski(!) – ostanejo na zarodkovni stopnji (Wicks 1970, 119): zavoljo primarne in dominantne apelativne tekstne funkcije reformatorjevih besedil, ki je vanje vtkana od začetka in artikulirala kot polemika.

Toda ta ugotovitev, ki jo je Manns kasneje razširil z metaforo, ko je Lutra npr. v uvodnem nastopu k seriji predavanj v čast Lutrove obletnice (1983) na Leibniz-Institut für Europäische Geschichte v Mainzu decembra 1981 označil za »očeta vere« za katoličane in luterane, je obojim odprla vzajemno

pot k Lutru kot »resnemu možu vere in vestnemu možu molitve« (Lipovšek in Filo 2016, 19). Torej tlakuje pot ekumenski misli, ki doseže (zaenkrat) končno konsenzualno artikulacijo obeh oblik krščanskega mišljenja v dokumentu *Od konflikta do skupnosti*, in nenazadnje tudi do izdaje *Luther für Katholiken* (2016, v slovenskem prevodu *Luther za katoličane*, 2017), ki jo je uredil kardinal Kurt Koch, predsednik Papeškega sveta za pospeševanje enosti med kristjani, in jo je utemeljeno recepcijsko umestiti ob bližino podpisa dokumenta *Od konflikta do skupnosti*, torej v obnebjek ekumenizma kot (tudi) orodja medreligijske diplomacije.

Za razliko od katoliških teologov in zgodovinarjev Lortza, Iserloha in Mannsa filolog Paul Hacker (1913–1978), avtor naslednje spoznavno prelomne knjige o Lutru iz časa Rajhmanovega raziskovanja protestantike, poklicno ni bil neposredno spet z referenčnim prostorom katoliške teologije. Po študiju slavistike in indologije v Bonnu, Heidelbergu in Frankfurtu je na začetku druge svetovne vojne doktoriral v Berlinu. Slovel je kot eden najvplivnejših indologov svoje generacije v Nemčiji, kot praktično nesporna avtoriteta za sanskrt, bil izjemen poliglot (tekoče naj bi obvladal kar osemnajst jezikov), slovit učenjak, univerzitetni profesor (Münster, Bonn)³ in živahen publicist.⁴ Bil je vzgojen kot luteran in se je že zgodaj navdušil za ekumenizem, kajti že leta 1952 je sodeloval na tretji svetovni konferenci Vera in red v Lundu, leta 1960 pa je skupaj z ekumenistom Maxom Lackmannom, sicer študentom Karla Bartha, in Gustavom Huhnem ustanovil *Bund für evangelisch-katholische Wiedervereinigung* (danes *Bund für evangelisch-katholische Einheit*). Že dve leti kasneje je zaradi razočaranja nad težavami pri zbliževanju luteranov in katolikov izstopil, se odločil za katoliško dojemanje krščanstva in 28. septembra 1962 sprejel obhajilo v katoliški cerkvi. Z Lutrom se je ukvarjal od študijskih let dalje in tako

3 Od tod tudi intelektualni dialog, ki je Hackerja do smrti vezal z morebiti najpomembnejšim katoliškim teologom 20. stoletja, profesorjem na univerzi v Bonnu, Josephom Ratzingerjem, kasneje papežem Benediktom XVI. Slednji je Hackerjevi izvirni duhovni postavi in izjemnim intelektualnim zmožnostim namenil dva blaga spominska zapisa (Ratzinger 2005, 77–78; Benedikt XVI. 2024, 107–108). Ni pozabil poudariti Hackerjeve sposobnosti »subtilne jezikovne analize« in dejstva, da se je v znanstvenem pogledu v marsičem štel za Hackerjevega dolžnika; poleg tega pa je napisal predgovor v filologovo prelomno knjigo.

4 Pisal je npr. v *Evangelische Missions-Zeitschrift*, ki ga je izdajala Deutsche Gesellschaft für Missionswissenschaft, pa v katoliške *Radius* in *Una Voce Korrespondenz* ter redno v *Vox Fidei* in *Der Fels* (prim. bibliografijo v Hacker 1978).

je sčasoma nastala knjiga *Das Ich im Glauben bei Martin Luther*, ki je izšla leta 1966 pri Styria Verlag v Gradcu (Hütter 2017, vii–viii; Wicks 1970, 83).

Njena poglavitna značilnost je, da se narativi filologa, teologa in filozofa Hackerja prepletajo med seboj (slednje je bila sicer avtorska značilnost njegovih spisov, Bagchee, Adluri 2013, 216) in tako kreirajo izrazito ne(post)-modernistično teksturo, kajti spoznavno in argumentacijsko je zavezana le maksimi *Amicus Lutherus, sed magis amica veritas*. Noben segment dela ne kaže, da bi želel Hacker z besedilom komurkoli ugajati, tudi cehu poklicnih akademskih preučevalcev Lutra ne. Svoj znanstveni diskurz izreka natanko tako, kot si je svoje tekste prizadeval upovedovati Luter: *Dicere, quod res est*, torej brez filtrov intelektualne zadržanosti ter zato zastrtosti jasnega in odločnega izrekanja. Hacker je tako pustil z naravnost pretresljivo natančno filološko analizo in s pretanjeno hermenevtiko teksta primerjalno spregovoriti latinskim in nemškim besedilom samega wittenberškega reformatorja v dialogu s Pismom, poglavitno vprašanje pa je bilo: Koliko se Lutrova refleksivna vera oz. reformatorjevo razločevanje »vere zame« (*fides apprehensiva*) in »vere o stvarnosti« nečesa (*fides historica*) zares ujema z Novim testamentom (Hacker 2017, 72–82)?

Hackerjeva analiza se je nazadnje zgostila v eksplozivno ugotovitev:

In tako je moral Luter takrat, ko je želel demonstrirati svojo doktrino s Svetim pismom, besedila le-tega prilagoditi. Kajti doktrina o refleksivni veri je v opreki s Pismom [...] Ni bilo Pismo tisto, ki je narekovalo novo doktrino, temveč je Luter uporabil doktrino kot poglavitno hermenevtično orodje za interpretacijo Pisma. (Hacker 2017, 82)

Tako je nastalo zlasti za luteransko stran tudi s stališča ekumenskega dialoga s Katoliško cerkvijo izjemno izzivalno delo,⁵ ki osvetljuje antropološki

5 Slednje pomenljivo izpostavlja Ratzingerjev predgovor v Hackerjevo knjigo: »Na prvi pogled je pričujoča knjiga v nasprotju s prevladujočo atmosfero pomirljivega dialoga med različnimi verskimi denominacijami. Dejstvo namreč je, da danes obe strani (katoliška in luteranska) v veliki meri štejeta za nujno, da se o Lutru govori le s hvalo. Toda ali prizadevanje razumeti drugega izključuje kritično študijo, če je resnica posredovana na ta način? Ali ne drži, da je, poleg znanih razlik med katoliško in luteransko religijo, temelj za razlike že tudi v samih Lutrovih besedilih?« (Ratzinger 2017, xxi. xxii–xxiii)

obrat – človekov ego kot središče: najprej vere in nazadnje vsega – sprožen z Lutrovo teologijo (Hütter 2017, xiii), odmeve antropološkega dojemanja luteranstva pa je morda razvideti tudi v Rajhmanovi obravnavi Trubarjevih besedil in nesporednih poudarkih na Trubarjevo stavo človeka v središču vere. Misliti je, da slovenist Rajhman, ki mu je ravno filološka tekstna analiza kot primarno spoznavno orodje dajala temeljno gorivo za teološko in kulturnozgodovinsko interpretacijo Trubarjevih del, morebitnega luteranskega antropološkega obrata pri prvem škofu slovenske reformacije ne bil mogel razpoznati, če ga ta v svojih delih ne bi evidentiral besedilno, toda slednje je tema za drugo razpravo.

Lortzeva, Iserlohova, Mannsova in Hackerjeva dela o protestantizmu, ki so tudi intelektualni refleksi ekumenizma, pomenijo definitivni prelom z nemško katoliško historiografsko tradicijo o reformaciji. Zavoljo dveh robnih pogojev – ekumenski dialog in razvoj historiografskih metod – sta postala o Lutru in protestantizmu mogoča strpen kritični razmislek na katoliški ter preseganje triumfalizma na luteranski strani.

Dotedanje shematično historiografsko prikazovanje je tako zamenjala večplastnejša, bolj diferencirana predstava tako o položaju Katoliške cerkve v zgodnjem novem veku kakor tudi o Lutrovem delovanju. Nemška luteranska in katoliška historiografija sta namreč začeli sprejemati številne metodološke pobude, ki se primarno niso formirale na polju cerkvene zgodovine in so jih npr. skozi preučevanje srednjega in zgodnjega novega veka izoblikovali zlasti francoski zgodovinarji okoli šole Annales. Tako se je bilo mogoče lotiti tudi ponovnega, tokrat hermenevitično kar najbolj večplastnega branja dotlej že večkrat premišljenih zgodovinskih virov o Lutru in reformaciji. In to vsaj z metodami sodobne tekstne kritike, lingvistike in analize diskurza, politične, gospodarske, kulturne, literarne, glasbene, intelektualne zgodovine, zgodovine idej, vsakdanjika in marginalnih skupnosti, predvsem pa ne več zgolj oz. celo ne pretežno z aplikacijo metod cerkvene zgodovine, kot je bilo na katoliški in luteranski strani tako običajno dotlej.

Razširil se je tudi tipološki nabor raziskovanih zgodovinskih virov. Iz po večini le rokopisnih in tiskanih tekstnih, občasno celo pretežno pamfletnih, daleč onstran, npr. na umetnostnozgodovinske, na epigrafiko ter nagrobnike, na vire iz kulture vsakdanjika, npr. pohištvo, na artefakte, odkrite

z arheologijo. Pomnožen vrstni nabor virov so historiografi odtelej, če mislijo resno, pravzaprav zavezani obdelovati interdisciplinarno, multidisciplinarno, občasno celo transdisciplinarno.

Tako se je pokazalo, da srednji vek nikakor ni bil tako teman, kot ga je upovedovala plejada historiografov 19. stoletja. In tudi da je bil Martin Luter mnogo bolj zasidran v srednjeveškem mišljenju, kot so si dotlej priznali, pa tudi v lastnem individualnem sebezavedanju, prepričanju in – egu. Prvič pa so historiografski diskurzi o nemški luteranski reformaciji praviloma začeli upoštevati dejstvo, da ima tudi historiografija svojo zgodovino – in da torej kaže zmerno, ne brezmiselno po- in prevzemati poglede ter stališča starejših historiografskih generacij o Lutru in reformaciji.

Zaradi ekumenskih zbliževanj katolikov in luteranov ter razvoja historiografske vede – v zadnjem desetletju in pol tudi zaradi prednosti intenzivirane primerjalnega preučevanja, ki ga je doba digitalizacije zares postavila kot eno temeljnih recepcijskih strategij virov – je zadnjih šest desetletij v nemškem prostoru mogoče, da se nepristransko govori tudi o mrkih plateg v življenju in delovanju Martina Lutra. Med te spadajo Lutrova nihajoča razpoloženjska stanja, pogosti grobi napadi na Katoliško cerkev in papeštvo, njegove ostre obsodbe kmetov v času kmečke vojne in uporov, zagovarjanje in teološko utemeljevanje preganjanja prekrščevalcev ter izrazito sovražna stališča in izjave o Judih.

Glede na akribijo in bibliografske reference, kot jih izpričujejo Rajhmanove študije protestantike (2008, 173–175; 1986, 111–129), ter ob upoštevanju njemu lastnega ekumenskega mišljenja krščanstva je mogoče misliti, da mu sočasne obravnave Lutra v nemškem prostoru niso mogle biti neznano mentalno obnebjje. In čeprav neposrednih tekstnih sklicev na Lortza, Iserloha, Mannsa in Hackerja v obliki navajanja, povzemanja in/ali referiranja ni evidentirati, vplivov njihovih besedil na Rajhmana ni mogoče zares izključiti. Ni namreč mogoče brez preostanka rekonstruirati izčrpne »knjižnice« tekstov, ki so prišli v Rajhmanovo recepcijo pred pisanjem in med njim, toda pred objavo posameznih del o slovenskem protestantizmu, in tako izključiti tekstnega in duhovnogenealoškega vpliva omenjenih tujih del na slovenskega učenjaka, metodološko in argumentacijsko pa odsotnost neposrednega zapisa navedka ali besedilnega povzemanja in posledičnega referiranja sama po sebi še ni dovoljšen dokaz o odsotnosti

receptcije določenega dela: odsotnost dokaza ni hkrati tudi zadosten dokaz o neobstoju reference, na katero naj bi dokaz kazal.

»Žoženi prostor« ob nastajanju Rajhmanove protestantike: med žgočimi dilemami starejše historiografije in teznim zgodovinopisjem komunističnega totalitarizma

Za historiografijo o Trubarju in slovenskem luteranstvu 16. stoletja je bilo »stoletje skrajnosti« izrazito turbulentno. Njegove prve dekade je namreč zaznamoval polemični kulturobojni spoprijem o vprašanju, ali je Trubar sploh primeren za literarno⁶ ali historiografsko upodobitev. Siloviti prepir ni obšel niti postavitve prvega javnega spomenika Trubarju, za katerega se je na pobudo Antona Aškercarja ogrel takratni ljubljanski župan Ivan Hribar, delo pa so naročili pri kiparju Francu Bernekerju (Hribar 1983, 305–307). Spor je bil mentalni odvod zagonetke na osi meščanski liberalizem – katoliški konservativizem. Ta je izpostavljala historiografsko hipotetično, toda aktualnopolitično ne nepomembno dilemo, ali Trubar sploh spada v panteon slovenske zgodovine in literature ter je potemtakem lahko eden od gradnikov romantičnonacionalnega narativa meščanstva o slovenski literaturi (Trubar – Prešeren [– Cankar]) kot ključni ustvarjalec, utemeljitelj in utrjevalec specifične slovenske kulture. Ta pa se v habsburški monarhiji od druge Taaffejeve vlade naprej ni več zadovoljevala le s kulturnimi obeležji, ampak je na dunajskih hodnikih moči in oblasti skozi idejno profilirane slovenske državnozborske poslance stavila čisto konkretne politične zahteve, npr. jezikovne (vzporednice na gimnaziji v Celju) (Grdina 2003, 95–110).

Narativa v historiografiji sta bila v splošnem dveh tipov. Katoliška historiografija o Trubarju, ki jo predstavlja zlasti obsežna *Zgodovina slovenskega naroda* izpod peresa cerkvenega zgodovinarja in stolnega kanonika, prof.

6 Kot na osrednjo velja spomniti na polemiko med Antonom Aškercem in katoliškim taborom, pa tudi na spoprijem Antona Aškercarja z Josipom Tominškom v *Slovenskem narodu* (1905, ta je odziv na Tominškovo receptcijo Aškercarjeve »zgodovinsko epske pesnitve« *Primož Trubar*). Aškerc, ki je sicer objavil več spisov, v katerih je slavil domače luterane in poudarjal njihovo vlogo pri nastanku knjižnega jezika ter književnosti, hkrati pa se je zaletaval v katoličane, kajti luterane je upodabljal kot samozavestne upornike zoper »korumpirani« Rim (Grdina 1997, 104), je dal narativu končno tekstno podobo v samostojni knjižni izdaji Lavoslava Schwentnerja pod naslovom *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne?*

Josipa Valentina Grudna, je bila tipološko poravnana s podobno nemško mislijo o Lutru. Kakor npr. Denifle Lutra je Gruden Trubarja okarakteriziral z nevednostjo in surovostjo:

Bil je mož srednje izobrazbe, brez izrednih darov uma in srca. [...] Vendar je izbruhnili večkrat tudi pri njem znana »Lutrova jeza« ter iskala duška v krepkih psovkah in zabavljicah ... (Gruden 1912, 656)

Vsestransko literarno podjetni Josip Lavtižar pa je svojo trubarjansko »versko sliko našega naroda iz 16. stoletja«, recepcijsko umerjeno na najširšo bralsko publiko, zaključil kar s krilatico, natisnjeno v krepkem tipografskem rezu: »Primož Trubar! čast si delal materini besedi. Žal, da nisi delal časti tudi njeni veri.« (Lavtižar 1935, 128)

Na drugo stran idejne daljice, kot se je reflektirala v historiografiji, je umestiti narative Franceta Kidriča in Ivana Prijatelja. Kot katoliški historiografiji o Trubarju ni manjkalo zajedljivosti in zaničljivosti na račun luteranov 16. stoletja, pa se liberalno meščanski narativi niso želeli odreči zanosa, včasih celo triumfalističnega ubesedovanja zgodovinske resničnosti ter deprecijacije kulturne epohe katoliške verske reformacije in baroka (Kidrič 1951, 60; Prijatelj 1952, 77–78).

Po drugi svetovni vojni se je historiografiji 16. stoletja – podobno kot vsem družbenim podsistemom v deželah za železno zaveso, na Češkem, Poljskem, Madžarskem ... – zgodilo komunistično povzpetje na oblast. Z vsemi nežlahtnimi posledicami za svobodo znanstvenega delovanja.

Avtorjem je namreč do zmehčanja in nazadnje odmrtna ideološko rigidne objavljalne krajine po padcih totalitarnih komunističnih nomenklatur konec osemdesetih in na začetku devetdesetih let oteževalo, občasno pa celo preprečevalo odmevnejše publiciranje historiografskih pogledov, izrazito disonantnih od politično zaukazane tezne zgodovine družbenih razredov in njihovega umišljenega permanentnega boja. Zgodovinarji, ki se niso želeli udinjati režimu (tudi kot ovaduhi in/ali eksekutorji lastnih kolegov po fakultetah in inštitutih) ter so si obenem prizadevali ostati izjavljajno avtentični, duhovno celoviti in objavljalno živi, so bili neredko

prisiljeni tehtati med nekaj neprijetnimi strategijami: pisati za predal,⁷ poskusiti skupaj s prijatelji oskrbeti grafično bolj ali manj nereprezentativen samizdat – oboje je pomenilo skrajno omejeno recepcijo – si (tudi preko kolegov) v tujini oskrbeti objavo in nato nositi posledice na »domači fronti«⁸ ali pa se zateči v prefinjeno tekstno mimikrijo.⁹ Ali umolkniti, kot je pričakovala oblast, in upati na manj svinčene čase.

7 Prelomno delo o evropskem in češkem političnem, umetnostnem in literarnem baroku *Až do predsíně nebes: čtrnáct studií o baroku našem i cizím* izpod peresa Václava Černega je nastalo 1972, toda objavljeno je moglo biti šele 1996, profesorjeva univerzitetna predavanja, ki so nastala za njegovo obdobje pred komunistično »lustracijo«⁸ s Karlove univerze, pa pod naslovom *Soustavný přehled obecných dějin literatury a naší vzdělanosti* (I–IV; srednji vek; jesen srednjega veka in renesansa; barok in klasicizem; psevdoklasicizem, predromantika, romantika in realizem) v letih 1996, 1998, 2005 in 2009 – skorajda pol stoletja po nastanku.

8 Spomniti se velja le prof. dr. Antona Slodnjaka, njegove nemško pisane *Geschichte der slowenischen Literatur* pri De Gruyter (1958), Franceta Balantiča v njej in profesorjeve »upokojitve«⁹ z mesta predstojnika Inštituta za slovansko filologijo ter rednega profesorja za slovensko književnost na Univerzi v Ljubljani (1959).

9 V *Zgodovini slovenskega slovstva I* izpod peresa Jožeta Pogačnika je ob Kardelju najti tudi Lortzevo knjigo *Die Reformation in Deutschland*, 1–2 (Pogačnik 1968, 165). Če slednja v bibliografski seznam ni bila pridana le po akademski inerciji, torej kot zgolj študijski napotek za morebitnega poglobljenega bralca, ki naj kaže akribijo avtorja knjige, morebiti razkriva precej zapleteno, včasih celo shizoidno situacijo.

V tej se je avtor, kot je misliti, odločil za tekstno mimikrijo. Tako je prvim uradnim bralcem cenzorjem in preko njih oblastnikom v politično občutljivih historiografskih narativih na prvih straneh rokopisa »pokadil«¹⁰ s salvo citatov iz temeljnih del marksizma in leninizma. Toda analiza argumentacije in besedilne strukture, zlasti besediloslovna analiza kohezije in koherence zadevnih citatov z ostalim besediljem v izdaji, predvsem pa z glavno snovjo v njej, razkrije, da taka dimna zavesa citatov, ki naj bi deklarativno umeščali tako pisca kot tekst na pravoverno stran komunističnega ideološko-cenzorskega radarja, niti strukturno niti semantično niti argumentacijsko ni nujno ali sploh povezana z jedrom historiografske obravnave, ki jim v besedilu sledi. Pogačnikovo besedilo je primer prav take historiografije, številne primerljive tekstne prakse znanstvenikov pa je mogoče v celotni humanistiki zabeležiti tudi v drugih državah za železno zaveso. Tovrstno tekstno mimikrijo je opaziti celo pri konvertnih, intelektualnih, ki so lastno meščansko humanistično formacijo prejeli pred drugo svetovno vojno in so se po komunističnih osvojitvah oblasti odločili staviti na totalitarne političnega konjička, pa kljub temu niso zmogli v sebi zatajiti lastne »predpavlovske«¹¹ meščanske duhovne strukture. Za primerjalno referenco velja vzeti npr. besedilo *Život a dílo Giordana Bruna* izpod peresa filozofinje in komeniologinje Jiřine Popelové-Otáhalové, ki je bila ena od najpomembnejših čeških filozofov 20. stoletja, učenka Františka Krejčíha, vendar je »vskočila«¹² v marksistično-komunistični tabor in bila za to tudi nagrajena (na Univerzi Palackega v Olomouci je bila npr. 1950–1953, v letih prve normalizacije, rektorica). Omenjeno delo je uvod v izdajo *Dialogov* Giordana Bruna v letih po prvi normalizaciji, študija Popelové-Otáhalové pa *Komunističní manifest*, Engelsovo *Dialektik der Natur* in *Anti-Dühring* navaja le nestrukturno, tj. brez neobhodne strukturne utemeljenosti za gradnjo ter brez nujne argumentacijske povezanosti z razpravnim besedilom, kot sicer uporablja druge vire (Popelová-Otáhalová 1956, 5–36).

Zapisano priča predvsem o nesvobodi in zavedanju slednje pri historiografih (zakaj bi sicer kdo le na začetek besedila tlačil tekstovje Marxa, Engelsa, Lenina in po potrebi še Stalina, pri nas obligatnega Kardelja, če navedki v nadaljevanju ne odigrajo nikakršne vloge neobhodnih gradnikov besedila, razen da so za tedaj prvega uradnega bralca cenzorja v vlogi recepcijsko pričakovanega okraska in predobjavne tekstne vabe, in torej premotivte?) na eni ter hkrati o svojevrstni formi integritete na drugi. Če je bilo treba odigrati tekstnega Svejka s citati marksizma in leninizma, so to storili, da jim ni bilo treba kontaminirati nadaljevanja historiografskega narativa (zato je lahko tovrstno delo še vedno historiografsko relevantno, citati iz del marksizma in leninizma v uvodu pa premišljenega bralca bržda ne bodo odvrnili od recepcije celotnega besedila.). Upogniti so se znali, da se jim ne bi bilo treba zlomiti. Že sama misel, da se je treba s tekstno mimikrijo upogibati pred katerimikoli, v tem primeru pred komunističnimi oblastniki, pa več kot osmišlja glavno metaforo knjige publicistike

Za primerjavo, kaj je to pomenilo za zgodovinopisno tradicionalno konfliktno, zato pa interpretativno izrazito odprto nacionalno mentalno dediščino reformacije na Slovenskem, velja nakloniti pogled analogiji iz češkega kulturnega, duhovnega in političnega prostora, in sicer historiografski obravnavi znamenitega husitskega generala Jana Žižke. Ta se je z nastopom komunistov po »zmagovitem februarju« 1948 kmalu znašel med nakovalom zgodovinskih virov in meščanske historiografske tradicije na eni ter kladivom komunističnega ideološkega pogleda in agitpropovskih tendenc na drugi.

Češka analogija: Jan Žižka

Meščanska historiografija: Palacký, Tomek, Pekař

Zgodovinska podoba in njena historiografska ubeseditev vojščaka Jana Žižke sta – podobno kot v slovenski historiografiji Trubar – stoletni nevralgični točki češke nacionalne identitete in mentalni izziv ter duhovnozgodovinski dolg češke historiografije. Zagonetna sta ravno toliko, kot je v noveli *V gozdu* Ryunosukeja Akutagave zagatno vprašanje, kako je preminil samuraj, torej enigma, bolj znana po znameniti inscenaciji v filmu *Rašomon* Akira Kurosave (1950).

Kot v literarnem in filmskem narativu nič zares jasno ne razkriva, kdo je pokončal japonskega bojevnika, tudi češka historiografija od 19. stoletja do monografije Petra Čorneja (2019) niha med dvema ekstremoma, ki jima je doba komunističnega totalitarnega družbenega eksperimenta po letu 1948 vtisnila še dodatno mentalno komponento.

František Palacký, oče češke historiografije v dobi »meščanov in revolucij«, je Žižko v svojih *Dějínách Národu Českého* upodobil najprej kot junaškega voditelja, v katerega so bile uprte oči celotnega naroda, v zadnjem letu pred smrtjo (1424) pa kot strašljivega vojskovodjo, ki ni prenehal tepsti svojih sodeželanov in je pri tem vsak nadaljnji podvig ostarelega condottiere

---

iz 1957–1981 znamenitega češkega barokista, literarnega zgodovinarja, filozofa in profesorja Václava Černega: *V zoženem prostoru*.

po okrutnosti presegal prejšnje. Žižkovo smrt je Palacký štel za zgodovinsko pozitiven dogodek (Palacky 1986, 361–362).

Žižka Václava Vladivoja Tomka je precej drugačen kot v historiografski upodobitvi Palackega: je navdušeni češki patriot, ki se sicer bojuje navdahnjen z iskrenim verskim žarom za zakon Božji in tako postane neizprosni uničevalec katoliške duhovščine, toda njegov boj je premišljen in usmerjen k splošnemu dobru, k obrambi češke dežele pred tujci, predvsem pa si Tomkov Žižka prizadeva za obnovitev kraljevske moči in ponovno uvedbo trdnega reda v deželi. Tomek Žižko, kolikor je le mogoče, izvzame iz vseh najbolj kontroverznih dogodkov češke zgodovine 1419–1424, kjer pa ne more zatajiti vojščakove prisotnosti *in situ*, jo skuša vsaj marginalizirati. Tako Žižka pri Tomku npr. ni eden od voditeljev napada na rotovž na Novem mestu praškem 30. julija 1419, temveč skorajda že naključni pasant, ki se je jurišu na mestno hišo, katerega najbolj znani del je prva praška defenestracija, le pridružil. Zgolj kot pomočnik in ker je bil pač – krepak vojščak, in ti tedaj kajpak niso bili vedno pri roki (Tomek 1879, 18).

Tako s prvim kot z drugim pogledom se je v svojem monumentalnem delu *Žižka a jeho doba* (1927–1933) v obdobju prve Češkoslovaške spoprijel ugledni historiograf Josef Pekař, ki je zlasti Tomku očital projiciranje češke družbene realnosti 19. stoletja v narativ o zgodnjenovoveškem bojevniku iz Južne Češke. Pa tudi Palackega ni pustil brez graje: menil je, da se oče češkega naroda ni znal vživeti v mentaliteto viharnega časa v letih po 1419, ki da je bila Palackemu eksistencialno povsem tuja, pa je zato »želel Žižko približati spoštovanju modernega človeka in predvsem Čeha ter ga, tako rekoč, civilizirati, dati za zgled ideala narodnega junaka [...] torej takega, ki je v vsakem pogledu primeren za slavljenje v salonih in na ljudskih zborovanjih 19. stoletja« (Pekař 1990, 115). Pekař je Žižko videl kot »plod duhovnega viharja, ki ga na čeških tleh ni bilo nikoli podobnega in ki se mu po globini, učinku in patosu komaj mora primerjati kateri drugi, če sploh kateri, v srednjeveški Evropi. Ne izpovedovalec zmernih nazorov niti mož reda in discipline, temveč ravno nasprotno: voditelj in junak revolucije miselnega poleta, do tedaj neobičajnega, ki je hotela življenje krščanstva z ognjem in mečem uskladiti z ukazom in voljo Kristusa – to je bil Žižka!« (Pekař 1990, 116–117)

Tezno zgodovinopisje epohe komunističnega totalitarizma

Josef Macek je v svoji pregledni monografiji *Husitské revoluční hnutí* (1952), ki je bila ob koncu prve normalizacije z odlokom Klementa Gottwalda počaščena celo z državno nagrado za leto 1952, »delovnemu ljudstvu« v poduk zapisal:

Leta 1421–1434 so obdobje, ko je meščanska opozicija vodila »božje bojevnike« v nove bitke in se uspešno upirala mednarodni reakciji. Prva leta tega obdobja so bila zaznamovana z vodenjem in politično koncepcijo Jana Žižke s Trocnova. [...] Vsi poskusi buržoazne historiografije, da bi husitsko revolucionarno gibanje prikazala kot »Žižkovo delo«, izvirajo iz napačnega personalističnega razumevanja zgodovinskega razvoja. Ugotovili smo, da se je husitski revolucionarni val vzdignil iz širšega temelja, iz čeških vasi in mest, kjer je delovno ljudstvo vstalo v boj proti staremu izkoriščevalskemu redu. (Macek 1952, 95)

Konceptualno podoben pogled na Žižko, češko husitsko reformacijo in revolucijo je mogel v obdobju do ustanovitve moderne slovenske države dobiti tudi slovenski bralec, kajti prevod dela Václava Huse *Dějiny Československa* (1961, slovenski prevod pod naslovom *Zgodovina Čehov in Slovakov* je bil izdelan po II. izdaji iz leta 1962) npr. vprašanja lastnine v skupnosti taboritov bralcu razjasnjuje z naslednjimi besedami: »Lastninska skupnost taboritov kajpada še ni mogla privedi do ustanovitve komunističnega družbenega reda, ker ni temeljila na podružbljanju proizvajalnih sredstev. To je bil t. i. *potrošniški komunizem* [sic!] [poudaril J. V.] ...« (Husa 1967, 82)

Slovenska historiografska analogija

Tak pogled na zgodovinske fenomene ni bil tuj niti historiografiji o reformaciji 16. stoletja. V Nemški demokratični republiki je tako v soj žarometov zgodovinopisja, publicistike in umetnosti namesto podpornika knežje smeri reformacije, »reakcionarja« Lutra, stopil mnogo radikalnejši Thomas Muntzer, DDR pa je tega nemirnega, kreativnega, elokventnega in ekspresivnega voditelja kmečke vojske iz časa *Bundschuh* (1525) inscenirala na filmu (1956) ter ga nazadnje upodobila celo na bankovcu

za 5 mark. In sicer na podobno emblemski ter za historiografa s stališča idearija in imaginarija dobe imagološko sporočilen način, kot je npr. wilhelminska Nemčija v letih 1908–1910 na *Flottenhuderter* (100 RM) vgravirala grb, kraljevske dragulje in krono, hrast ter floto odprtega morja ali kot je dal hitlerjanski Tretji Reich na bankovec za 5 RM izrisat likovni emblem nacističnega rasnega kulta, moško glavo v slogu Arna Brekerja. Ali: kot je komunistična Češkoslovaška trikrat na bankovec odtisnila podobo Jana Žižke.¹⁰

Programski progresivistični ideološko tezni pogled na zgodovino, ki da naj bi jo zaznamovalo predvsem iteriranje konflikta domnevno tlačenih s tlačitelji, torej progresivno-revolucionarnih kmečko-delavskih družbenih stanov z nazadnjaškimi konservativci »na oblasti«, zlasti s *clerus maior* Katoliške cerkve, kot ga je glede Žižke razbrati pri Macku, Husi in še marsikaterem historiografu epohe komunističnega totalitarizma, kajpak ni zaobšel niti slovenske historiografije. Tiste, ki se je ukvarjala npr. z luteranskim 16. stoletjem v slovenski kulturi – in je tako tekstno uokvirjala in dajala duhovni kontrapunkt pisanju Jožeta Rajhmana o slovenski reformaciji.

Posebej eksplicitno artikulacijo je tak pogled dobil v programskem spisu marksističnega filozofa Borisa Ziherla *Družbeno-politični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem* (Ziherl 1952, 7–14), ki je intoniral *Drugi Trubarjev zbornik*,¹¹ izdan ob štiristoletnici prve slovenske knjige. V njem je avtor kot obvezno cementiral povezavo med luteransko reformacijo in (kmečkimi) upori zoper obstoječo stanovsko ureditev ter konstatiral: »[O] b zori buržoaznega sveta je vsak boj proti fevdalizmu moral dobiti obliko verskega boja, boja med 'pravo' in 'krivo' vero.« (Ziherl 1952, 8) Razpravo je zaključil s citatom iz Kardeljevega *Razvoja slovenskega narodnega vprašanja*,¹² popolnoma zamolčana pa je ostala »materia prima«: zgodovinska rekonstrukcija duhovnega sveta, imaginarija in idearija dobe, ki se je le

10 25 češkoslovaških kron: 1953–1962, 1962–1972; 20 kron: 1971–1991 (Čornej 2019, 656).

11 Urednik slednjega je bil Mirko Rupel, ki je v naslednjem desetletju podpisal še vedno najboljše monografijo o Primožu Trubarju.

12 Slednje in razprava Ferda Gestrina *Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija* (Rupel 1952, 15–56), ki sledi Ziherlovemu ideološkemu kretničarstvu v *Drugem Trubarjevem zborniku*, sta opazno vplivali tudi na historiografski narativ v sicer že sodobneje zasnovanem temeljnem delu *Zgodovina slovenskega slovstva* I izpod peresa Jožeta Pogačnika (Pogačnik 1968, 97.100–104). Glej op. 9.

deloma realizirala kot luteranska reformacija. Ziherl je namreč vprašanje katoliške reformacije 16. stoletja, ki enega od vrhuncev doseže z delovanjem tridentinskega koncila, 1545–1563, mirno prezrl, enako pa je storil tudi s kmečkimi upori na Slovenskem v 17. in 18. stoletju, ko med slovenskim etnikom recepcija luteranske reformacije ni imela več domovinske pravice, razen v trajni rabi Dalmatinove Biblije, odmevih v besedilih katoliške prenove, v kapilarni komunikaciji podtalja in posameznih odročnih vasi na Koroškem ter v deželah svetoštefanske krone.

Toda: ideološki krmarji, ki si običajno stavijo monumentalne cilje – utirati silnice in spreminjati tokove zgodovine, in kot mimogrede, tudi zgodovinarskega dela – se v epohi komunističnega totalitarizma ponavadi niso imeli ne časa ne volje minuciozno muditi ob prav vseh meandrih in rokavih zgodovinskega toka, zlasti ob takih ne, katerih nepristranska kritična analiza bi utegnila marksistični tezni pogled na zgodovino razkriti kot neadekvaten, in zato neprimeren razlagalni algoritem glede na izpričano zgodovinsko realnost.

Zavoljo komunistične materialistične interpretacijske paradigme, ki je reformacijo praviloma reducirala izključno na družbenoslojni konflikt, porojen iz lastninsko-posestnih razmerij zgodnjega novega veka, ter v primeru slovenske reformacije 16. stoletja pretežno le na pisanje knjig v slovenskem idiomu ter, posledično, rojstvo slovenskega knjižnega jezika, se je v zvezi s slovensko književnostjo 16. stoletja v kulturni zgodovini, pisani med 1952 in osemdesetimi leti 20. stoletja, uveljavil ahistorični, celo antihistorični ideološki konstrukt.

Gre za obrat, ki je zgodovinsko dogajalno *posledico* (knjige v slovenskem jeziku kot orodje za odrešitev duše slovenskega slehernika, in torej rezultat organiziranega prizadevanja za recepcijo luteranstva v Notranji Avstriji) permutiral na mesto duhovnozgodovinskega *vzroka* dejavnosti slovenskih mož vere 16. stoletja; topogledno bi bilo misliti, da je poklicni dušni pastir, duhovnik najprej katoliške, nato luteranske cerkve Trubar potemtakem vse svoje bitje in nehanje zapregel le v dosego enega samega cilja – postati pisatelj.

Tako se je mogel od petdesetih let prejšnjega stoletja naprej naroditi pomenljiv družbeni fenomen. Nastal je slovenski povsem sekularni,

neduhovni, občasno celo izrazito protikonfesionalni protestantizem druge polovice 20. stoletja in sodobnosti, in sicer kot izključno kulturna identifikacija in identiteta, brez prisotnosti mišljenja transcendence. Torej: ne luterani, ampak »protestanti« ... Vendar – brez vere.

In: Trubar se je tako mogel v slovensko nacionalno zgodovino vsaj na ravni popular(izira)nih izdaj, ki so prejele pritrjujoč *nihil obstat* na »hodnikih moči in oblasti«, v drugi polovici 20. stoletja vpisovati praktično le kot prvi slovenski pisatelj z vsemi modalitetami slednjega. Ne pa kot – izhodiščno in predvsem – edinstveno ustvarjalna, novoveško individualna manifestacija s slovenskim jezikom mišljene nekatoliške, toda krščanske duhovnosti, kot človek trdne krščanske vere, ki je bila zanj eksistencialna neobhodnost, in kot mož duha evropskih mentalnih dimenzij. Kot krščanski duhovnik, ki mu je bilo odrešenje duše zase in za svoje rojake skladno s takratnim občim in njegovim osebnim idearijem tako pomemben osebni eksistencialni imperativ, (po)klic(anost), da je spričo njega začel ob svojem rednem dušnopastirskem delu tudi prevajati in pisati.

Takega Trubarja – predvsem, občasno pa kar izključno pisatelja – je še vedno najti v pedagoškem instrumentariju sodobnih slovenskih učbenikov za pouk slovenske književnosti. Zaenkrat javno objavljena besedila ne kažejo, da bi utegnila aktualna prenova osnovno- in srednješolskih učnih načrtov prinesiti opazen prelom s historiografsko nezgodovinskim Trubarjem-le-literatom in bi tako tudi vednost za všolano mladino bolj sinhrono korespondirala s takim tipom historiografije, kot se npr. glede Lutra in češke reformacije ter revolucije prakticira izven meja podalpskega znanstvenega ekosistema.

Slovenskemu progresivističnemu, pretežno aktivistično usmerjenemu intelektualcu družbenemu delavcu gre namreč še vedno težko z jezika ubeseditev mentalne sence slovenskega idejno levo ozemljenega prostora, ki se nanaša na historično brez preostanka dokazljivo dejstvo. In to je, da so bili Haas, Mayer, P. Trubar, Rokavec, Krelj, Dalmatin, Knafelj, Kupljenik, Vlahovič, Cvečič, Osterman, Dolijanski, Spindler, Tulščak, Švajger, Neapolitanus, Winkler, Pyroter, Savinec, F. Trubar, Stainer, Weixler,

Znojilšek in še več kot dve stotniji¹³ drugih najprej ter predvsem – kristjani. Torej da so bile poglavitne figure slovensko-nemško-italijansko-hrvaške recepcije luteranstva v Notranji Avstriji, ki je prinesla tudi začetek slovenske knjige – torej točko nič moderne slovenske kulture – poklicni udje, duhovniki, običajno najprej (starejša generacija) katoliške in nato luteranske cerkve, in da so zavoljo globoke vere v odrešenje skozi Božjo milost in zaradi branja Besede le nekateri med njimi zbrali dovolj energije, da so ob ugodnem spletu okoliščin pod Alpami in na tujem želeli/zmogli postati tudi slovstveni ustvarjalci. Knjiga o Bogu in človeku, predvsem Biblija v slovenskem jeziku, je bila zanje tako izkazana inkarnacija Božje milosti kot spoznavno orodje, ne pa tudi ustvarjalna nujnost, slovenski literarni jezik pa neobhodno komunikacijsko pomagalo, ne namen sam po sebi. Zavoljo zapisanega kani Trubar za populus, ki bo v naslednjih desetletjih drsal klopi ob pouku slovenskega jezika, še naprej ostati prezentiran po inerciji in inertno, tako kot je bil v obdobju komunističnega enoumja: kot le-pisatelj.

Isti paradigmatški poudarek je najti pretežno tudi v vseh pomembnejših historiografskih delih o zadevnem vprašanju izpred konca enopartijske Jugoslavije. Vendar ne tudi v opusu teologa, filologa, cerkvenega in literarnega zgodovinarja Jožeta Rajhmana.

Zaključek

Rajhmanovo zgodovinopisje je nezamudniško umeščeno v evropske religijske in historiografske tokove ter premene druge polovice 20. stoletja, njihov avtor pa se skozi znanstvena dela o slovenskem protestantizmu razkriva kot sodoben interdisciplinarni zgodovinar, ki svoje narative gradi na podlagi neoporečno izpeljanih in med seboj ustrezno soočenih zaključkov, do katerih se je dokopal z metodami teologije, filologije, cerkvene in literarne zgodovine. Po ustvarjalni mentaliteti je zato soroden raziskovalcem, ki so po drugi svetovni vojni s svojimi temeljnimi deli utirali dotlej neuhojena intelektualna pota v nemškem katoliškem historiografskem

---

13 Leta 1569 jih je bilo v Notranji Avstriji kar 234: 34 na Kranjskem, 114 na Štajerskem in 86 na Koroškem (Pogačnik 1968, 105).

prostoru, ter njihovemu razmišljanju o Lutru in reformaciji (Lortz, Iserloh, Manns).

Rajhmanova dela zato tvorijo temeljni repertorij za pripravo na vednostno nujno potrebno novo, z mednarodnimi znanstvenimi tokovi sodobnosti uglašeno monografsko produkcijo o Primožu Trubarju in protestantizmu 16. stoletja na Slovenskem, in sicer temelj, s katerim se je mogoče tvorno soočiti z novimi spoznanji, ga šteti za njihovega genealoškega predhodnika in omogočevalca ali pa ga uporabiti kot odskočno desko zanje, ni ga pa mogoče prezreti niti obiti.

Reference

- Benedikt XVI.** 2024. *Kaj je krščanstvo? Skoraj duhovna oporoka*. Celje: Celjska Mohorjeva družba.
- Bagchee, Joydeep, in Vishwa Adluri.** 2013. The passion of Paul Hacker: Indology, orientalism, and evangelism. V: Miyang Cho, Eric Kurlander in Douglas McGetchin, ur. *Transcultural Encounters Between Germany and India: Kindred Spirits in the 19th and 20th Centuries*, 215–229. New York: Routledge.
- Cvirn, Janez.** 1988. Politična orientacija celjskega nemštva. *Zgodovinski časopis* 42/3: 413–432.
- Černý, Václav.** 1994. *V zúženém prostoru: publicistika z let 1957–1981*. Praga: Mladá fronta.
- Čornej, Petr.** 2019. *Jan Žižka: Život a doba husitského válečníka*. Praga: Paseka.
- Durant, Will.** 1957. *The Story of Civilization*. Zv. 4, *The Reformation: A History of European Civilization from Wyclif to Calvin: 1300–1564*. New York: Simon and Schuster.
- Grdina, Igor.** 1997. Trubar orač je naše zemlje mirne ... V: Janez Cvirn idr., ur. *Slovenska kronika 20. stoletja: 1900–1941*, 104–105. Ljubljana: Nova revija.
- – –. 2003. *Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860–1918*. Ljubljana: Studentska založba. Claritas 32.
- Gruden, Josip.** 1912. *Zgodovina slovenskega naroda*. Celovec: Družba sv. Mohorja v Celovcu.
- Hacker, Paul.** 1978. *Kleine Schriften*. Ur. Lambert Schmithausen. Wiesbaden: Harrassowitz.
- – –. 2017. *Faith in Luther: Martin Luther and the Origin of Anthropocentric Religion*. Steubenville, OH: Emnaus Academic.
- Hribar, Ivan.** 1983. *Moji spomini: 1. del*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Husa, Václav.** 1967. *Zgodovina Čehov in Slovakov*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Hütter, Reinhard.** 2017. Foreword. V: Paul Hacker, *Faith in Luther: Martin Luther and the Origin of Anthropocentric Religion*, vii–xx. Steubenville, Ohio: Emnaus Academic.
- Iserloh, Erwin.** 1968. *The Theses Were not Posted. Luther Between Reform and Reformation*. London: Geoffrey Chapman.
- Kidrič, Francé** [n. d.]. *Primož Trubar*. Ponatis iz *Domovine* 1908 (80–134). Ljubljana: Slovenski knjižni zavod.
- Lavtžar, Josip.** 1935. *Primož Trubar: Verska slika našega naroda iz 16. stoletja*. Rateče-Planica: samozaložba.
- Lipovšek, Stanko, in Geza Filo.** 2016. *Od konflikta do skupnosti: skupno luteransko-katoliško obeleževanje reformacije leta 2017*. Poročilo Luteransko-rimskokatoliške komisije za edinost. Cerkevni dokumenti 150. Ljubljana: Družina.
- Lortz, Joseph.** 1968. *The Reformation in Germany*. London: Darton, Longman & Todd.
- Lukens, Michael B.** 1990. Luther's death and the secret catholic report. *The Journal of Theological Studies, New Series* 41/2: 545–553.
- Macek, Josef.** 1952. *Husitské revoluční hnutí*. Praga: Nakladatelství Rovnost.
- Metaxas, Eric.** 2017. *Martin Luther: The Man Who Rediscovered God and Changed the World*. New York: Viking, Penguin.
- Oberman, Heiko Augustinus.** 1992. *Luther: Man Between God and the Devil*. New York: Image.
- Popelová-Otáhalová, Jiřina.** 1956. Život a dílo Giordana Bruna. V: Giordano Bruno, *Dialogy*, 5–36. Praga: Státní nakladatelství politické literatury.
- Palacký, František.** 1968. *Dějiny Národu Českého III*. Praga: Odeon.
- Pekař, Josef.** 1990. *Postavy a problémy českých dějin*. Praga: Vyšehrad.

- Pogačnik, Jože.** 1968. *Zgodovina slovenskega slovstva*. Zv. 1 *Srednji vek, reformacija in protireformacija, manirizem in barok*. Maribor: Založba Obzorja.
- Prijatelj, Ivan.** 1952. *Izbrani esei in razprave Ivana Prijatelja*. Zv. 1. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rajhman, Jože.** 1986. *Trubarjeva Ena dolga predgovor*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- – –. 2008. *Teologija Primoža Trubarja*. Ur. Fanika Krajnc-Vrečko. Znanstvena knjižnica 16. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Ratzinger, Joseph.** 2005. *Iz mojega življenja: autobiografija*. Ljubljana: Novi svet.
- – –. 2017. Preface. V: Paul Hacker, *Faith in Luther: Martin Luther and the Origin of Anthropocentric Religion*, xxi–xxiii. Steubenville, Ohio: Emnaus Academic.
- Rupel, Mirko, ur.** 1952. *Drugi Trubarjev zbornik: Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Schilling, Heinz.** 2017. *Martin Luther: Rebel in an Age of Upheaval*. Oxford University Press.
- Šturm, Lovro.** 1998. O kratenju človekovih pravic in temeljnih svoboščin v Sloveniji v obdobju 1945–1990. V: Drago Jančar, ur. *Temna stran meseca: kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, 65–112. Ljubljana: Nova revija.
- Tomek, Václav Vladivoj.** 1879. *Jan Žižka*. Praga: J. Otto.
- Wicks, Jared, ur.** 1970. *Catholic Scholars Dialogue With Luther*. Chicago: Loyola Press.
- Ziherl, Boris.** 1952. Družbeno-politični temelji reformacijskega gibanja na Slovenskem. V: Mirko Rupel, ur. *Drugi Trubarjev zbornik: Ob štiristoletnici slovenske knjige*, 7–14. Ljubljana: Slovenska matica.